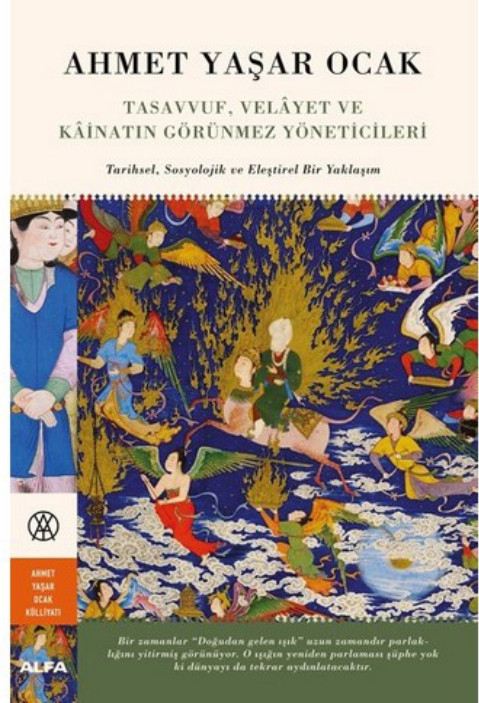

Ahmet Yaşar Ocak, Tasavvuf, Velâyet ve Kâinatın Görünmez Yöneticileri Tarihsel, Sosyolojik ve Eleştirel Bir Yaklaşım, Alfa Yayınları, İstanbul, 2021.*

Halil BALTACI**

Bu çalışmada Ahmet Yaşar Ocak'ın *Tasavvuf, Velâyet ve Kâinatın Görünmez Yöneticileri Tarihsel, Sosyolojik ve Eleştirel Bir Yaklaşım* adlı eseri incelenmiş, yazarın, genelde tasavvuf özelde velâyet konusu çerçevesinde *velî, velâyet, kerâmet, kutup, ricâlî'l-gayb* ve *mehdî* gibi kavramlarla ilgili görüşleri hakkında birtakım değerlendirmeler yapılmıştır.

Son dönem Türk tarihçiliğinin önemli isimlerinden olan Ahmet Yaşar Ocak, çalışma konuları itibarıyla yolu tasavvuf ve tasavvuf tarihiyle sık kesişen araştırmacılardan birisidir. Kendisi, Orta Çağ Anadolu tasavvuf zümreleri ve bunların sosyal, siyasal, toplumsal ve kültürel tarihine ilişkin kayda değer çalışmalar yapmış, hatırı sayılır eserler neşretmiştir. Ocak'ın çalışmalarına aşina olanlar, bir araştırmacı olarak alanına dair kendisindeki özgüveni, meselelere eleştirel bir gözle ve farklı perspektiflerden bakma isteğini, çalıştığı konularda yeni bir takım sonuçlara ulaşma içgüdüsünün kuvvetini hemen fark ederler. Gerçekte dengesi iyi gözetildiğinde bir araştırmacı için gerekli olan bu hususlar, bazen de kişiyi özellikle tarihî gerçeklik bakımından kesinlik bulunmayan konularda kişisel yorumlara, zorlama çıkarımlara ve tabii olarak yanlış sonuçlara sevk edebilmektedir. Bu nedenle onun kitaplarındaki bazı tezlerine, tartıştığı vakalara dair tahmin, çıkarım ve yorumlarına dikkat ve ihtiyatla yaklaşılması gerektiğini düşünmekteyiz. Zira bu çalışmalarda yazarın ulaştığı çoğu sonuç, metinlerden elde edilen tarihî gerçekler kadar, meselelere bakış açısı ve zihin dünyasının izlerini yansıtan tahmin ve çıkarsamaları da içermektedir.

* Geliş Tarihi: 29.10.2021, Kabul Tarihi: 29.10.2021. DOI: 10.34189/hbv.101.020

** Doç. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf Anabilim Dalı, halilibaltaci@gmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6163-8938>

Ahmet Yaşar Ocak, 2021 yılının ilk yarısında *Tasavvuf, Velâyet ve Kâinatın Görünmez Yöneticileri Tarihsel, Sosyolojik ve Eleştirel Bir Yaklaşım* adlı kitabıyla okuyucularının karşısına çıktı. Hem önemli bir yazarın yeni bir çalışması olması hem de eserin konusu ve ismiyle iddialı bir şekilde kendini göstermesi, alanla ilgisi olsun ya da olmasın konuya ilgi duyan herkesin dikkatini çekmiş görünmektedir. Biz de okunmayı, değerlendirilmeyi ve eleştirilmeyi hak ettiğini düşündüğümüz bu kitabın şekil ve muhtevası hakkında bilgi verip yazarın ele aldığı konulara dair birtakım eleştiriler de içeren değerlendirmelerde bulduk.

Kitap; çalışmanın ana hatları hakkında bilgi veren önsöz, tasavvufun menşei (yani ortaya çıkma süreci ve İslam kaynaklı olup olmadığı) meselesine dair tartışmaların yapıldığı giriş; *velâyet, kutup, insân-ı kâmil ve ricâlü'l-gayb (gayb erenleri)* ve *mehdilik* konularının tartışıldığı yedi bölümden oluşmaktadır. Kitap bölümlerinin alt başlıklar, yeri geldiğinde alt başlıklardan bazılarının da kendi içinde iç başlıklar altında ele alındığı görülmektedir. Ancak ifade etmek gerekirse genelde birkaç sayfadan oluşan çok sayıda alt başlık açılması, kitabın bütünlüğünü zedeleyecek ölçüde parçalı bir yapıda görünmesine; konuların ortaklığı, bölümler arası geçişlerde önceki malumatın yeniden hatırlatılması da eser boyunca tekrar cümlelerin rahatsız edici boyuta ulaşmasına sebep olmuştur.

Esasen kitabın önsözünde çalışmanın genel hatlarını bulmak mümkündür. Ocak'ın bu eserinin asıl amacı, yerli-yabancı pek çok araştırmacının ilgisine mazhar olan tasavvuf tarihi ve düşüncesinin önemli konularından “*velâyet*”i tartışmaktır. Kendisinin, *Velâyet Teorisi* demeyi tercih ettiği bu mesele, tabii olarak içinde *velî, evliyâ, kerâmet, ricâlü'l-gayb, insân-ı kâmil, mehdî, kutup* ve *gavs* gibi tasavvufi ıstılahları da barındırmaktadır. Ocak bu çalışmada, mezkûr kavramların tasavvufi ya da dinî teorik tartışmalarına değil velayet anlayışının kurumsallaşmasına ve toplum üzerindeki dönüştürücü etkisine odaklanır. Ona göre kişi eksenli *velâyet* anlayışının tasavvufun merkezine yerleşerek güçlü bir karşılık bulması ve Müslüman toplumlarda büyük kabul görmesi, tasavvuf hatta İslam tarihinde büyük bir kırılmaya işaret eder.

Önsözde kitap hakkında bilgi veren Ocak, burada eserinin iddiasını da ortaya koyar. Buna göre bu kitabı benzerlerinden ayıran özelliği; büyük bir zihniyet dönüşümüne yol açan *velâyet* anlayışını, pek denenmemiş bir şekilde tarihsel ve sosyolojik açıdan eleştirel bir yöntemle ele alması, bu anlayışın İslam zihniyet, inanç ve toplumsal tarihinde büyük bir kırılma yarattığına dikkat çekmesi, kırılmanın hangi tarihsel ve sosyolojik şartlarda ortaya çıktığını göstermesidir. Bu konuda batıda yapılan çalışmalara değinip olumlu ifadeler kullanan araştırmacı, Türkiye’de yapılan çalışmaların ise; “dönemin sosyal, siyasal, toplumsal, sosyoekonomik çevre ve kültürel atmosferinden soyutlanmış, yaşanan hayattan kopuk tek başına olgular olarak ele almak” gibi zaafarla malul olduğunu söyleyerek bu çalışmalarını tenkit etmektedir (s. 24-25).

Ocak, eserin başında konuyla ilgili literatüre işaret ederek kullandığı kaynaklar hakkında bilgi vermektedir. Müellif, yazma eserler başta olmak üzere, tasavvufun klasik kaynaklarının orijinallerine, bu kaynaklara ulaşmanın mümkün olmadığı durumlarda ise tercümelemelerine müracaat ettiğini söylemektedir. Ancak görebildiğimiz kadarıyla müracaat ettiği yazma kaynaklar pek azdır. Onun bu çalışmada, daha çok başta şarkiyatçılar ve İbnü'l-Arabî uzmanlarının kaleme aldığı ikincil kaynaklara başvurduğu, bu sebeple de önceki çalışmalarındaki yazma kaynak çeşitliliği ve metin zenginliğine ulaşamadığı söylenebilir.

Eserin detaylı bir içerik tanıtımına geçmeden önce Ocak'ın kitap boyunca şu iki hususu öne çıkardığını baştan söylemek gerekir. Ona göre: 1- Genelde tasavvuf düşüncesi özelde *ricâlü'l-gayb*, *insân-ı kâmil*, *kutup*, *gavs* ve *mehdî* gibi kavramları ihtiva eden *velâyet* teorisi, menşe bakımından İslam'dan uzak birtakım haricî tesirlerle ortaya çıkmıştır. Ayrıca böyle bir anlayışı, seküler eğitim almış entelektüel Müslümanların kabul etmesi pek mümkün değildir. 2- Tasavvuftaki *velâyet* anlayışının zaman içinde teoriden çıkıp kurumsal hale gelmesiyle toplumsal hayatta büyük kabul görmesi; bilimsel araştırma, akli kullanma, zorluklarla mücadele etme vb. konularda zaafa yol açmıştır. Diğer taraftan bu anlayış *gavs*, *kutup* ve *mehdî* inançlarının ortaya çıkmasına sebep olmuş, topluma sirayet eden kurtarıcı beklentisi, kişilerin üstüne düşen yükümlülüklerin ihmal edilmesine, alması gereken sorumlulukların başkalarına havale edilmesi gibi olumsuzlukların kaynağı olmuştur. Bu durum, Müslüman toplumlar için büyük bir tarihi kırılmadır.

Ahmet Yaşar Ocak kitabın girişinde, tasavvufun ortaya çıkması (menşei) ve İslam'daki yerine dair tartışmaları *velâyet*, *kutup* ve *ricâlü'l-gayb* kavramlarıyla birlikte ele alıp bu konuda üç önemli tezin bulunduğunu hatırlatmaktadır. Buna göre: 1- Tasavvuf, kaynağı bakımından İslamî değildir, İslam'dan önce ve sonraki mistik din ve felsefi kültürlere dayanır. Batılı şarkiyatçıların geneli bu fikirdedir. 2- Birinci görüşün tam aksine, tasavvuf kaynak ve gelişim bakımından tamamen İslam'a dayanır, bu konuda hiçbir haricî tesirden söz etmek mümkün değildir. Mutasavvıfların kahir ekseriyeti ve tasavvuf araştırmacıları bu görüşü savunurlar. 3- Tasavvuf, kaynağı bakımından öncelikle İslam Dini'ne aittir, fakat zaman içinde Müslümanlar yeni coğrafya ve kültürlerle tanışınca başka din ve medeniyetlerden de belli ölçüde etkilenmiştir. Tasavvufun menşei konusunda bu görüşün daha doğru olduğunu düşünenlerden birisi de Ocak'tır. Eserde yeri geldikçe bu üç görüşe değinilmiş, ancak birincisi geniş şekilde ele alınmış ve daha çok öne çıkarılmıştır. Yeni Eflâtunculuk'tan Gnostisizm'e, Budizm'den Hermetizm'e, Maniheizm'den Zerdüştilik'e, Sabîlik'ten İsmâiliyye ve Karmafilik'e kadar uzanan çeşitli din ve kültürlerin tasavvuf ve *velâyet* teorisinin ortaya çıkmasına dair etkileri tartışılmış, bu manada Hakîm Tirmîzî, İbnü'l-Arabî, Sühreverdi-i Maktûl ve Rûzbihân-ı Baklî gibi isimlere işaret edilmiştir.

Ocak, kitabının girişinde, tasavvufun ve *velâyet* teorisinin menşe bakımından İslam kaynaklı olmakla beraber belli miktarda haricî tesire maruz kaldığına dair ileri

sürülen görüşleri makul bulduğunu söylemektedir. Ancak bununla birlikte yazar, görebildiğimiz kadarıyla menşe konusunda, bütünüyle haricî etkileri öne çıkaranlara yakın durmaktadır. Kitapta, tasavvufun menşenin İslam olduğuna dair ortaya konulan delil ve dayanaklara genelde şüpheli bir yaklaşımı vardır. Hatta yazar, çalışma alanına uzak konular olmakla birlikte, bazı hatalara düşmek pahasına; *velâyet* bahsinde delil olarak zikredilen Kur'an ayetlerinin mutasavvıflarca bağlamından uzak şekilde tevil edildiğine, bu konuda zikredilen hadislerin zayıf ve uydurma (mevzu) olduklarını ispatlamaya dönük yorumlar yapar. Yine; Şakik Belhî, Ma'ruf Kerhî, Bâyezid-i Bistâmî, Zünnûn Mısırî, Hallâc-ı Mansur gibi tasavvuf kavramlarının teşekkülüne doğrudan katkı sağlayan sufilerin; soyları bakımından Yahudi, Hıristiyan, Zerdüşti geçmişlerine işaret edip ihtida etmiş ailelerden gelen kimseler olmalarına dikkat çekmesi de bu bağlamda değerlendirilebilir (s. 41-44). Benzer şekilde tasavvuf düşüncesinin neşvünema bulduğu önemli Horasan şehirlerinin kadim geçmişi, antik din ve kültürlerle ev sahipliği yaptıkları dönemlerinin devamlı hatırlatılması, Ocak'ın, tasavvufun ortaya çıkışını daha ziyade haricî tesirlere bağlama niyetini bariz şekilde hissettirir.

Geçmişten günümüze tasavvufun menşesi tartışmalarına dair belli bir literatürün oluştuğunu söylemek mümkündür. Yapılan çalışmalarda gelinen nokta göz önüne alındığında, meseleyi haricî tesir üzerinden değerlendirenlerin delilleri bakımından en zayıf grubu oluşturduğu söylenebilir. Bu çalışmada lehte ve aleyhte ileri sürülen görüşlerin haklılığını tartışmak elbette mümkün değildir. Ancak şu kadarını söylemek gerekir ki; Ocak'ın üzerinde tizlik gösterdiği bu hususta, haricî tesiri hararetle savunan şarkiyatçıların bazıları bu konudaki görüşlerini zaman içinde tashih etmiş, bir kısım tezler de yine başta Massignon ve Nicholson olmak üzere diğer bazı müsteşrikler tarafından revize edilmiştir. Tasavvufun teorik gelişimini tamamladıktan sonraki dönemlerinde belli bir dış etkiden söz etmek mümkünse de menşe konusunda haricî tesir meselesine gereğinden fazla bir anlam yüklediği kanaatindeyiz.

Kitabın birinci bölümünde, *velâyet* teorisi başlığı altında *velâyet*, *velî* ve *kerâmet* konuları ele alınmaktadır. Öncelikle bu bölümde göze çarpan bir eksikliğe dikkat çekmek gerekir. Tasavvufun önemli bir konusu olmasının yanında bu kitabın da telif sebebi olan *velâyet* bahsinin kavramsal çerçevesi yeterince ortaya konulamamıştır. Bu bağlamda çalışmada; sufilerin *velî*, *velâyet*, *kerâmet* kavramlarını nasıl tanımladıkları, kimi velî olarak kabul edip kimi reddettikleri, velinin özellikleri, keramet ne olduğu, keramet tecrübesinin mahiyeti ve keramet sahibine etkisi, hangi durumlarda meydana geldiği, velî-nebî ilişkisi ve üstünlük meselesi vb. hususlara yeterince değinilmemiştir. Kitapta, mutasavvıfların kendi tanımları, bizatihi tasavvufî tecrübeleri, kendi görüş ve ifadelerinden ziyade, velayetin başka din ve kültür çevrelerindeki akislerinin belirlenmesine gayret edildiği görülmektedir. Bu sebeple “Velâyet, Velî, Kerâmet Kavramları ve İslam Öncesi Dîni, Mistik Kültürler” başlığı altında haricî tesirlerin izleri aranmıştır. “Velâyet, Velî, Kerâmet Kavramları ve İslâmî Kaynak Metinler: Kur'ân-ı Kerim ve Hadisler, Haberler” alt başlığında; sufilerin, “gerçekte böyle olmasa da yoruma açık ayetler”i kendi maksatlarına uygun yorumladıklarına değinilmiş,

konunun hadis kaynakları ise genelde; “mevzu rivayetlerle zayıf hadislerin bolca kullanıldığı” güvenilmemesi gereken eserler olarak değerlendirilmiştir (s. 101-109).

“Velâyet Teorisinin, Ricâlü'l-Gayb ve Kutup Telakkisinin Altyapısını Döşeyenler” alt başlığı altında Hakîm Tirmîzî, Sühreverdî-i Maktûl ve geniş bir şekilde İbnü'l-Arabî'nin hayatı ve görüşleri hakkında bilgi verilmekte, ismi geçen sufi şahsiyetlerin haricî tesire maruz kalıp kalmadıkları tartışılmaktadır. Kitabın baskın karakteri olarak görünen İbnü'l-Arabî'nin kaynaklarını; Palacios, Nyberg, Gardet ve Afîfî gibi isimlerin Yeni Eflatunculuk, Aristotelesçilik, Gnostisizm vb. felsefi mekteplere dayandığını aktaran yazar, Rosenthal, Massignon, Chodkiewichz, Chittick, Addas, Nasr ve M. Erol Kılıç gibi İbnü'l-Arabî uzmanlarının bu görüşü reddettiklerini ifade etmiştir (s. 148-149). İbnü'l-Arabî'nin tesir sahasının genişliğine işaret edilen bu bölümde, aynı zamanda Ekberî İrfân Geleneği içindeki mutasavvıflara da eleştiriler vardır. Zira Ocak'a göre sonradan gelenler, başta *velâyet* bahsi olmak üzere diğer pek çok meselede, onun fikirlerini biraz açıp genişletmek ya da ihtisar etmekten başka bir katkı sunamamışlardır. Bu konuda dikkat çekici hükmü şudur: “Tasavvuf düşüncesi yüzyıllar boyunca ‘sahilsiz umman’ da kürek çekmekle birlikte fazla ilerleyememiştir” (s. 196). Bu bölümde kendilerine atıfta bulunulan kimseler arasında; Konevî, Kâşânî, Kayserî, İrâkî, Cendî, Tilimsânî, Fergânî, Amûlî, Câmî gibi İbnü'l-Arabî takipçileriyle yine bu gelenek mensubu saydığı Şeyh Bedreddin, Oğlan Şeyh İbrahim Efendî, Niyâzî Mısrî, İ. Hakkı Bursevî gibi Osmanlı Dönemi mutasavvıfları vardır. (s. 165-168).

İkinci bölüm *velâyet* konusuna tahsis edilmiştir. Burada göze çarpan husus, konunun daha çok Hakîm Tirmîzî ile İbnü'l-Arabî'nin görüş ve ifadeleri çerçevesinde ele alınmış olmasıdır. Esasında tasavvuf tarihinde kökleri daha eskiye dayanmakla birlikte Ocak'a göre bu konuyu derli toplu sistematik bir teori olacak mahiyette, *Hatmü'l-velâyet* adlı eserinde tartışan ilk isim Hakîm Tirmîzî'dir. “Velâyet Teorisinin Oluşum Sürecinde İlk Büyük Aşama” başlığı altında Tirmîzî'nin eserinde öne çıkardığı görüşleri aktaran Ocak, sonrasında “Velâyet Teorisinde İkinci ve Son Büyük Aşama: İbn Arabî” başlığı altında *velâyet* teorisine asıl şeklini veren kişinin İbnü'l-Arabî olduğuna hükmeder. Ocak bu hükmünde haklıdır, zira Tirmîzî'nin, eserinde sorduğu halde cevaplamadığı velâyete dair pek çok soru, kendisinden yüzyıllar sonra gelen İbnü'l-Arabî tarafından *Futûhât-ı Mekkiyye* adlı eserinde cevaplanacak, böylece o, konunun vuzuha kavuşmasında büyük pay sahibi olacaktır. Ocak, İbnü'l-Arabî'nin *Futûhât-ı Mekkiyye* adlı eserindeki görüşleriyle bu mevzuya nihai şeklini verdiğini kabul etmiş, ancak ifadelerini *Futûhât* metninden ziyade Epstein, Fenton, İzutsu gibi şarkiyatçılar, Chodkiewichz ve Addas gibi araştırmacıların aktarımlarına dayandırmıştır. Ahmet Yaşar Ocak; *velî*, *kutup* ve *ricâlü'l-gayb* kavramlarını barındıran *velâyet* konusunun, temelde İbnü'l-Arabî'nin sistemleştirdiği *Vahdet-i vücûd* anlayışı ve bu anlayışın önemli bir rûknü olan *İnsan-ı kâmil*'le ilişkisini gözden kaçırmamıştır.

Velâyet bahsinin tartışmalı hususlarından olan nebi-veli arasındaki üstünlük konusu, bu kitapta Ocak'ın üzerinde durduğu konulardan birisidir. Yüzyıllarca güncelliğini koruyan ve büyük tartışmalara sebep olan; “Nebi mi yoksa veli mi üstündür?” şeklindeki sorudan hareketle görüşlerini aktaran müellif, bu konuda mutasavvıfların geçmişten itibaren nebinin üstünlüğüne vurgu yaptıklarını, İbnü'l-Arabî'nin izahlarından da “velinin nebiden üstün olduğu” fikrinin çıkarılamayacağını söyler. Mutasavvıfların velayeti Allah'ın; “*el-Velî*” ismiyle ilişkilendirdiği, nübüvvetin tamamlanıp manevî mirasın velayet ve veliler yoluyla aktarıldığı görüşünün benimsendiğini söyleyen müellife göre aslında bu soru, Aziz Nesefî'nin ifade ettiği gibi; “Velilik sıfatı mı üstündür nebilik sıfatı mı?” şeklinde sorulmalıdır. İbnü'l-Arabî'ye göre de bu sorunun doğru soruluş tarzı; “bir nebinin velayeti mi yoksa nübüvveti mi üstündür?” şeklinde olmalıdır (s. 203-206). *Hâtemü'l-evliyâ* anlayışının *hâtemü'l-enbiyâ* düşüncesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmış olduğunu dile getiren Ocak, bu görüşün ortaya çıkmasında; “Allah'ın, Hz. Muhammed'i diğer peygamberlere üstün kıldığı gibi sevdiği kullardan bazılarını diğerlerine üstün tutmuştur, Allah hiçbir velisine vermediği lütuf ve ihsanları, ‘en seçkin *velî*’ olan *hâtemü'l-evliyâ*ya tahsis etmiştir” şeklindeki inancın etkili olduğunu söyler (s.188).

Velâyet kavramının adeta mütemmim cüzü olan keramet, bu bölümde üzerinde durulan önemli konulardandır. Bize göre Ocak'ın bahse konu olan kitabını yazma sebebi, belki de bu başlık altındaki değerlendirmelerine alt yapı hazırlama arzusudur. Zaten genel olarak kitabın amacı -yer yer kendisinin de ifade ettiği gibi- *velâyet*, *keramet* ve diğer kavramların teorisini tartışmak değil; genelde tasavvuf özelde ise *velâyet* ve *keramet* anlayışının hâkim olduğu Müslüman toplumlarda, bu inançların onların hayata bakışını, kişisel ve toplumsal zihniyet dünyalarını nasıl şekillendirdiğini tespit etmektir. Ona göre Müslüman toplumlarda büyük kırılmalara sebep olan tasavvufî konulardan belki de en önemlisi *velâyet* ve onun “lazım-ı gayr-ı müfarıkı” olarak gördüğü *keramet* inancıdır. “Kırılma”dan kasıt; bu anlayışın Müslümanların İslam algılarında, inançlarında ve toplumsal hayatlarında daha önce görülmeyen keskin, geri dönüşü olmayan, genelde bir takım olumsuz yansımalar yaratmasıdır. Müslümanların asıl kökten bir kopuşla bambaşka bir zihniyet yapısına bürünmeleri, hayatlarını artık bu doğrultuda yaşamaya başlamalarıdır. *Velâyet*, *keramet* ve buna bağlı kavramların, toplumsal yönden İslam'ın inançları arasına bir daha çıkmamak üzere girmesi, bunlara inanmanın artık Müslüman olmanın vazgeçilmezlerinden olduğunun düşünülmesidir.

Ahmet Yaşar Ocak bu bölümde, Fazlurrahman ve Erol Güngör'den aktardığı ifadeler eşliğinde “yabancı kaynaklardan yapıştırılmış yama” olarak nitelenen *velâyet* ve *keramet* üzerinden tasavvuf düşüncesine tenkitler yöneltmektedir. Ancak eserde bazen ima yoluyla bazen de açıkça ifade edilen en önemli husus, İslam toplumlarındaki gerileme ve çöküşün tasavvuf düşüncesi ve onun etkisinde şekillenen din anlayışından kaynaklandığına dair inançtır. Müellife göre tasavvufun hayatımıza girmesi, zaman içinde bazı önemli sonuçlar doğurmuştur. Tasavvufun etkili olduğu

din anlayışına bağlı olarak; 1- Akıl, akli kullanma, tecrübî bilim yerini keşif, ilham ve keramet gibi sübjektif şeylere bırakmıştır ki durum bugün dahi böyledir. 2- Züht hayatı tercih edilip dünyevi işler ihmal edilmiş, dünya için çalışmayı aşağılayan bir zihniyet üreterek gelişmeye engel olmuştur. 3- Hz. Peygamber kendisinin de karşı olacağı bir tarzda yüceltilmiş, “yarı ilahi” bir vasfa yükseltilmiştir. 4- Şiilik’ten gelen mehdilik inancının yerleşmesine sebep olmuştur. 5- Veli nebiiyle, velâyet nübüvvetle karşılaştırılır, mukayese edilir hâle gelmiştir. Ocak şöyle der: “Sağlıksız ve ilkel sosyoekonomik şartlar içinde yaşamakta olan milyonlarca Müslüman’ın hayatlarını veli olduğuna iman ettikleri şahsiyetlerin kerametleri, keşif ve ilhamları, rüyaları doğrultusunda yaşamayı ilke hâline getirdikleri düşünüldüğünde vaziyetin fecaati bütün acinasılığı ile gözler önüne serilir.” (s. 220-226).

Ocak’ın bu kitapta genel itibarıyla tartıştığı asıl mesele, zikredildiği gibi, tasavvuf ve kurumlarının İslam toplumlarını yüzyıllar boyunca geri kalmaya mahkûm etmiş olduğu iddiasıdır. Kendisi bu iddiasını daha çok tasavvufun menşesine dair tartışmalar ve haricî tesirler üzerinden temellendirmeye çalışır. Ancak bu görüşün bazı zaafı vardır. Bir inanç ve anlayışın dış tesirle ortaya çıkması veya belli miktarda tesire maruz kalması toplumsal gelişme veya gerilemenin bizatihi sebebi kabul edilebilir mi? Toplumsal kırılmaları tetikleyen süreçleri sadece dış etkenlerle açıklamak ne derece sağlıklıdır? Mesela, müellifin gerilemenin sebepleri arasında zikrettiği *velâyet* anlayışı dış tesirle değil de bizzat İslam’dan kaynaklansa, ayet ve hadisler çerçevesinde şekillense yine de böyle bir kırılmaya sebep olacak bir sonuç üretir miydi? Kırılma; *tasavvuf*, *velâyet* ve *keramet* kavramlarının kendisinden mi yoksa zaman içinde toplumsal değişim ve dönüşümle birlikte onun algılanış biçiminden mi kaynaklanmıştır? Tasavvufun teorisi ve kurumlarına hemen her dönemde karşı çıkmış, onu reddeden İslam toplumlarında, tasavvufu kabul edenlere göre hangi farklılıklar vardır? Bu manada geçmişte veya günümüzde, yazarın iddiasını ispat edecek bir gelişme ve temeddüne sahip tasavvuf aleyhtarı Müslüman bir topluluğa örnek verilebilir mi? Kuşkusuz buna benzer sorular çoğaltılabilir. Diğer taraftan tasavvuf, *velâyet*, *keramet*, *kutup* vb. kavramların Müslüman toplumlar üzerindeki olumlu-olumsuz etkilerine, büyük kırılmalara yol açıp açmadığına, zikredilen suçlamaların haklı olup olmadığına dair tartışmaların faydalı olduğunu düşünmekteyiz. Bu metin sınırları içinde kısaca ancak şu kadarı söylenebilir; Ocak’ın çizdiği Müslüman toplum portresi ve tasavvufun sebep olduğu sonuçları, kendisinin de çok yerde dile getirdiği gibi toptancı bir yaklaşımla ele almak ve kesin hükümlerde bulunmak yoluyla değerlendirmek doğru netice vermeyecektir. Eleştiri konusu hususlar; uzun tarihî geçmişi, farklı sosyal, siyasal, kültürel, ekonomik ve toplumsal dinamikleri bulunan zor ve karmaşık bir sürecin sonucunda ortaya çıkmıştır. Sorun, bir kurumun suçlanması veya tasfiyesi ile çözülebilecek gibi de görünmemektedir.

Üçüncü bölümde *velî* kavramının dayanağı olarak tasavvuftaki insan-ı kâmil konusu ele alınmıştır. Bu bölümde İbnü’l-Arabî’nin *Vahdet-i vücûd* anlayışına bağlı olarak *insân-ı kâmil* kavramı özellikle “Hakikat-i Muhammediyye” çerçevesinde

tartışılmıştır. İbnü'l-Arabî'nin görüşleri ekseninde şekillenen insan-ı kâmil anlayışını Abdülkerim el-Cîlî, Azizüddîn Nesefî, Saînüddîn İbn Türke ve Abdurrahman Câmî'nin konuya dair açıklamalarıyla özetleyen Ocak'ın değerlendirmelerinde insan-ı kâmilin değerli olmasının sebepleri ele alınır. Buna göre insan-ı kâmilin değeri; Allah'ın güzel isimlerine özellikle de "Allah" ism-i câmî'ine mazhar ve tecelligâh olması, bütün varlık mertebelerini kendinde toplayan bir mertebe olarak varlığın özü ve hülasası kabul edilmesi, tek kişi olup âlemde her vakit bulunması vb. hususlarda ortaya çıkar. Zikredilen tanıma uygun ortak şahsiyet Hz. Muhammed olduğundan bir anlamda gerçek insan-ı kâmil sadece O'dur, diğer insan-ı kâmiller Cîlî'nin de ifade ettiği gibi farklı ve değişik elbiseler altındaki Hz. Muhammed'den başkası değildir. Allah'ın halifesi olması sebebiyle bütün mahlûkatın sorumluluğu insan-ı kâmilde olup, Esmâü'l-hüsna'yı kuşatmakla bütün mahlûkatı kendisinde barındırır. Hem âlem-i suğra hem de âlem-i kübra olmasının manası budur (s. 240-244).

Osmanlı dönemi sufi müellif ve şairlerinden Kaygusuz Abdal'ın insan-ı kâmile dair görüşlerine, iktibaslar yapmak suretiyle yer veren Ocak, onun bu konuda İbnü'l-Arabî'yi takip ettiğini ve gerçek anlamda insan-ı kâmil olarak Hz. Muhammed'i gördüğünü zikreder (s. 251-253). Bu bölümde, insan-ı kâmil anlayışını beyitlerinde çeşitli mecaz ve mazmunlarla muazzam bir şekilde terennüm eden Osmanlı sufi şairlerine atıfta bulunulmamış olması kitabın bir eksikliği olarak zikredilebilir.

Dördüncü bölüm, insan-ı kâmil anlayışının devamı olarak nitelendirilebilecek bir konu olan *kutup* ve *gavs* kavramlarını içerir. Tasavvufta anlatılan *kutup* telakkisinin, bugünün Müslüman entelektüelleri tarafından kabulünün zor olduğunu tekrar hatırlatan Ocak, bu kavramın diğer din, mezhep ve kültürlerdeki izlerine dair görüşleri yeniden zikreder. *Kutup* ve *gavs* anlayışının meydana gelmesinde; Bîrûnî'nin Hint, İbn-i Haldun'un Şîî İsmâiliyye, Afîfî'nin Karmatilik etkisine dair ifadelerini hatırlatan araştırmacı, bunlara Yeni Eflâtunculuk, Gnostisizm, Hermetizm, Zerdüşçülük, Budizm ve Maniheizm tesirlerini ekler. Ocak, bu anlayışın -İslam'da kaynakları bulursa da- köklerini bir şekilde haricî din ve kültürlerin tesirinde aramak gerektiğine kanidir. Ona göre *kutup* fikrinde Hakîm Tirmîzî'yi anmak gerekirse de konuya asıl şeklini veren *Ricâlü'l-gayb*, *İnsan-ı kâmil* ve *Hakikat-i Muhammediyye* hakkındaki görüşleriyle İbnü'l-Arabî'dir. Ocak, tarikatların ortaya çıkmasıyla birlikte *kutup* ifadesinin neredeyse bütün tarikat şeyhleri için kullanılır hale geldiğini, bu nedenle bir de bütün kutupların lideri anlamında *kutbu'l-aktab* kavramının üretildiğini söylemektedir.

Kutup ve *gavs* kavramlarının Osmanlı dönemi müellifleri tarafından özellikle 15. asırdan itibaren ele alındığına dikkat çeken Ocak, konuya dair görüş ve ifadelerin İbnü'l-Arabî çizgisinde devam ettiğine işaret eder. Hacı Bektaş Veli, Kaygusuz Abdal, Akşemseddin, Bayrâmî Yusuf-i Hakîkî, Mevlânâ İsa, Abdulmecîd Sivâsî, Karabaş Veli, Mehmed Nazmi, Sâdık Vicdânî, İsmail Hakkı Bursevî gibi çeşitli tarikat mensubu müelliflerin görüşlerini kısmen iktibaslarla bulunarak aktarır (s. 287-300).

Bayramî Melamiliğindeki kutup görüşüne müstakil bir başlık açan müellif, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler* adlı eserindeki kimi görüşleri özetleyerek bu tarikatla birlikte, daha çok manevi anlam taşıyan kutbun artık maddi sultanlığı da içeren bir anlayışa dönüştüğünden söz eder (s. 301-308).

Beşinci bölüm, “Şîî Teolojide Velâyet Teorisi ve Türevleri: İmam, Mehdî-Kutup” başlığını taşımaktadır. Başlık, konunun artık tasavvufun alanı dışına taşıdığı gösterse de Ocak, “Şîî Teolojide Velâyet, İmâmet, Mehdilik Teorisi ve Tasavvufla Bağlantısı” alt başlığı ile onu tekrar tasavvuf sınırları içine dâhil eder. Çalışmasında, Sünni tasavvuftaki *velâyet* teorisinin, Şii teolojiden etkilendiğini belirtmekte ancak bu etkilenmenin aynı zaman dilimi ve bir seferde değil farklı dönem ve şekillerde meydana geldiğinin gözden kaçırılmaması gerektiğini hatırlatmaktadır. Hz. Muhammed’in vefatından sonra *velâyet* ve *imamet* döneminin başladığını dile getiren müellif, bütün benzerliğine rağmen *velâyet* teorisinin Şii teoloji ile birebir aynı olmadığını söyler. Buna göre Sünni tasavvufun *velâyet* teorisi ile Şia’daki anlayış arasındaki en büyük fark, Şii teolojinin *velâyet* ve *imameti* Hz. Ali-Hz. Fatma nesline tahsis etmiş olmalarında ortaya çıkar. Zira tasavvufî teoride şartlarını taşıyan bütün müminler için *velâyet* geçerlidir.

Bu bölümde sırasıyla *İmâmiyye*, *İsmâiliyye*, *Zeydiyye*, *Nimetullahiyye*, *Dürzilik* ve *Hurûfîlik*’teki *velâyet*, *imamet*, *kutup* ve *mehdi* anlayışının ortaya çıkışı ve bunun tasavvufla olan ilişkisine değinen müellife göre bu mezheplere İbnü’l-Arabî’nin ciddi tesiri olmuştur. Zikredilen Şii mezheplerinin *imamet* anlayışlarındaki farklılık ve benzerliklere işaret eden Ocak’a göre İsmâiliyye’nin bu konudaki görüşlerinde tasavvufun etkisi belirgindir. Özellikle *Masum İmam*, *Kutbu’l-aktab*, *Kutup*, *Mehdi*, *İnsân-ı Kâmil* konularında tasavvufla Şii mezhepler arasında etkileşim olmuş, birbirlerini karşılıklı olarak etkilemişlerdir.

Altıncı Bölüm “Ricâlî’l-Gayb Yahut ‘Allah Adına Kâinâtı Yöneten Görünmez Velîler’ Kadrosu” adını taşımaktadır. Ona göre “Ricâlî’l-gayb, Ricâlullah, Merdân-ı Hak, Merdân-ı Gayb” gibi Arapça Farsça isimlerin Türkçe karşılığı *Gayb Erenleri*’dir. *Velâyet*, *insân-ı kâmil* ve *kutup* kavramlarıyla birlikte sıkça kullanılan *Ricâlî’l-gayb* ona göre; “*velâyet* teorisinin kurumsallaşmış şekli” ya da “insanüstü özelliklere sahip velilerden oluşan sanal bir kadro”dur. Bu bölümde konuya dair değerlendirmeler, esasında daha önce dile getirilen görüş ve yorumların bir nevi tekrarıdır.

Ricâlî’l-gayb kavramının ilk defa kim ya da kimler tarafından anıldığının açık olmadığını dile getiren Ocak’a göre bu görüşün ortaya çıkmasında, çeşitli vesilelerle Müslümanların yardımına gönderilen melekler ordusuna dair Kur’an ayetlerinin (Âl-i İmrân 125, Enfâl 9, Ahzâb 9, Tevbe 26, 40) yorumlarının etkisi olmalıdır. Ancak yazar, zikredilen ayetlerde *ricâlî’l-gayb* anlayışını destekleyecek bir sonuca ulaşmanın pek mümkün olmadığına inanmaktadır. Ocak, konunun İslami dayanakları olarak kabul edilen kaynaklar hakkında bu bölümde detaylı değerlendirmeler yapar. Özellikle rivayet edilen hadislere dair yorumlarında tarihçiden ziyade bir hadisçiyi

andırır. Bazı hadis araştırmacılarının görüşlerine istinat etmekle birlikte konuyla ilgili hadislerle yaklaşımını ve bu konuda verdiği hükümlerdeki rahat tavrını dikkate değer bulduğumuzu zikretmemiz gerekir (s. 360-364).

Ahmet Yaşar Ocak, *ricâlü 'l-gayb* fikrinin İslam kaynaklı olduğunu savunanlarca delil olarak öne sürülen rivayetler ve bu malzeme üzerine bina edilen yorumları zayıf bulur. Ona göre; Mezopotamya, Hinduizm ve Budacılık, Hint Mistik kültürü, Zerdüşçülük ya da Yahudi Mistisizmi'ndeki *gayb erenleri*'ni hatırlatan bazı inanışlar, pek muhtemeldir ki tasavvuf düşüncesine de tesir etmiştir. Zikredilen haricî etkenleri göz önünde bulundurmakla birlikte konunun sadece dinî değil, psikolojik ve toplumsal taraflarına da dikkat çeken müellif, özellikle sosyal ve siyasal kargaşanın yoğun bir şekilde yaşandığı dönemlerde, insanların zorlukları aşma çabası olarak böyle inanışlara daha fazla eğilimli olduğuna işaret eder. İbnü'l-Arabî etkisinin öne çıktığını hatırlatan araştırmacı, *ricâlü 'l-gaybın* gerçekte kozmik anlayış çerçevesinde birer mana olduğunu, zamanla zihinlerde şahıslandırılıp biçim vermek suretiyle kuvvetli bir inanca dönüştürüldüğünü savunur. Buna göre Allah'ın vahdaniyetini *kutup*, sıfatlarından her birini ise *ricâlü 'l-gayb*'tan birisi temsil eder.

Bu kitabın başlığı da dâhil *ricâlü 'l-gayb* kavramının geçtiği her yerde, onların görünmez ve bilinmezliğine dikkat çekilip, sanal kişilikler, görünmez yöneticiler şeklinde beşer üstü varlıklar statüsünde değerlendirildikleri görülmektedir. Oysa Abdulmecîd Sivâsî'den nakledilen bilgilere göre durum hiç de böyle değildir. Zira *ricâlü 'l-gayb* (*gayb adamları/erenleri*), gayb âleminde bulduklarına değil sırlarının gizliliğine işaret etmektedir. Bu sebeple *gayb ereni* olmaları, onların fiziksel varlıklarının gizliliği sebebiyle değil temsil ettikleri görevlerin ve mertebelerin gizliliğiyle ilgilidir. Buna göre *ricâlü 'l-gayb*, fiziksel yönleri itibariyle aramızda bulunan içimizden birileridir ve görünüşte diğer insanlardan farkları yoktur. Öldüklerinde görevlerini yerine getirecek başka insanlar görevlendirilir. Ancak sufilere göre bâtin gözü yeterince açık olmadığından herkesin onları tanımalarına imkân yoktur (s.367).

Ricâlü 'l-gaybın sayısı, özellikleri ve görevleri konusunda İbnü'l-Arabî'nin sonrakileri etkilediğini düşünen Ocak, *Fütühât-ı Mekkiyye*'den hareketle *ricâlü 'l-gayb* olarak nitelenen kimseler hakkında bazı sayısal bilgiler aktarır. Bu bağlamda *Ricâlü 'l-gayb*; *Kutup* (1 kişi), *İmâmân* (imamlar, 2 kişi), *Evtâd* (4 kişi), *Efrâd* (sayısı sınırsız), *Abdâl* (7 kişi), *Nukebâ* (12 kişi), *Nucebâ* (8 kişi), *Havâriyyun* (her dönemde 1 kişi), *Recebiyyün* (40 kişi), *Hâtem* (Mühür, 1 kişi) ve Hz. Âdem'in karakterine sahip 300 kişiden oluşur (s. 369-377).

Bu bölümde *ricâlü 'l-gayb* konusunun bazı Osmanlı dönemi mutasavvıfları tarafından ne şekilde anlaşıldığına dair görüşlere yer verilmiş, Yiğitbaş Velî Şemseddin Ahmed Marmaravî, Abdulmecîd Sivâsî, Seyyid Mustafa Râsim Efendi'den görüşler aktarılmıştır. Bölümde aktarılan bilgilerden, bu inanışın toplum üzerindeki etkilerine örnek olması bakımından Selçuklu ve Osmanlı tarihinden bazı savaşlarda düşmanla

çarpmış ordu, sultan, vezir ve komutanlara yapıldığı belirtilen görünmez yardımların, dönemin tarih kitaplarındaki yansımalarını görmek mümkündür. Bu bağlamda Yassıçemen’de I. Alâaddin’e, Osman Gazi’ye, Sultan II. Mehmed ve Kanuni gibi padişahlara, bazı Osmanlı vezirlerine yapılan manevi yardımlara dair sunulan örnekler, görünmez orduların yardımlarına olan inancın Osmanlı’daki köklerini göstermesi bakımından dikkat çekmektedir. Çalışmalarının kahir ekseriyetini, gayr-i sünnî (Heterodoks) zümreler, özellikle de Babaîlerden başlayarak Bektaşilik ve Alevilik araştırmaları oluşturan Ahmet Yaşar Ocak’ın, *ricâlû'l-gayb* konusunda zengin bilgiler içeren Alevi Bektaşî kaynaklarına atıfta bulunmaması, kitapta eksikliği hissedilen hususlardan birisi olarak kaydedilmelidir.

Yedinci bölüm, “Tarihsel ve Siyasal Alanda Kutupluk ve Mehdilik Yansımaları: Kutup Sultanlar, Mehdi Padişahlar” başlığını taşımaktadır. Mehdilik anlayışının Sünnî ve Şii inancın ortak kavramları olduğunu dile getiren Ocak’a göre iki mezhep arasındaki en önemli fark, bu kavramın Sünnilikte Şiiilikteki gibi bir inanç statüsüne kavuşmamış olmasıdır. Bu konuda Fazlurrahman’ın görüşlerini nakleden müellif, onun; “Şiiiliğin İslam dünyasının siyasi hayatının akışını kontrol etme teşebbüsünün akamete uğraması neticesinde ortaya çıktığı”na dair tespitini önemli bulur. Fazlurrahman’a göre mehdilik, din görünümünü altında siyasî bir ideolojidir.

Ahmet Yaşar Ocak, *mehdilik* inancının ortaya çıkış sürecini değerlendirirken meseleyi sadece inanç boyutuyla değil bu inanç ve ona bağlı hareketlerin tarihsel, kültürel, toplumsal ve siyasal zeminiyle birlikte değerlendirilmesi gerektiğini haklı olarak dile getirmektedir. Buradan hareketle müellif, Bernard Lewis’in mehdiliğin ortaya çıkışıyla ilgili tezlerini hatırlatarak bu konuda mevalinin Emevi ve Abbasilere tepkisi, Muhtar es-Sakafi isyanı, İran halklarının zengin aristokraziye baş kaldırması vb. hususların etkili olduğunu söylemektedir. Ocak, ayrıca İslam dünyasında 7. asırdan beri Mehdici hareketlerin varlığından söz etmenin mümkün olduğunu, değişik mehdî tiplerinin bulunduğunu, ancak mehdî fikrinin kitleler üzerindeki asıl etkileyciliğinin karizma kavramıyla açıklanması gerektiğini dile getirir. Bu konuda Max Weber’in görüşlerini öne çıkararak inancı beslemesi konusunda karizma kavramının sadece dinî değil, siyasî ve politik konularda da benzer sonuçlar verdiğine dikkat çeken yazar, karizmanın olmazsa olmaz şartı her hâlükarda “fevkaladelik” içirmesi gerektiğinden hareketle, nebide mucize, velide keramet, liderlerde siyasî ve askerî başarıların karizma algısını pekiştiren unsurlar olduğundan söz eder.

Bu bölümde ayrıca, mehdî inancının, Yahudi ve Hıristiyanlıktaki Mesi-Mesih kavramının “İslamileşmiş” şeklinin, belli oranda farklılaşmış bir yansıması olduğunu; zulüm, baskı ve haksızlığa uğramış kitlelerin kendilerini kurtaracak, ideal bir düzen kuracak ve adaleti sağlayacak “ilâhî yetkilerle donatılmış bir kurtarıcı” olarak tasavvur edildiği ifade edilmiştir. Mehdiliğin halk hareketlerine olan etkilerine de değinen Ocak, bir taraftan mehdî olarak ortaya çıkan karizmatik toplum önderlerinin halk hareketi ve isyanlardaki rollerine işaret ederken diğer taraftan ise konunun siyasal,

toplumsal ve özellikle ekonomik taleplerle ilişkisine değinir. Bunun tarihimizdeki iki önemli örneği Babaî ve Şeyh Bedreddîn isyanlarıdır.

Devlet yöneticileri ve hükümdarların halk tarafından mehdi olarak düşünüldüğünü, özellikle siyasî ve askerî başarıları nispetinde bunun açık şekilde dile getirildiğini Osmanlı sultanları üzerinden değerlendiren Ocak, bu sultanların toplumun çeşitli kesimlerinde mehdi olarak görüldüğünü aktarmaktadır. Bu meyanda tarihî kayıtlara geçmiş ifadelerle I. Murad, II. Bâyezid, Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman, Fatih Sultan Mehmet gibi kudretli padişahların zamanının mehdisi olarak tavsif edildiği anlaşılmaktadır.

Ocak, çalışmasının sonuç kısmında, tasavvuf ve *velâyet* konuları ele alınırken coğrafi, sosyoekonomik çevre ve kültürel şartların mutlaka göz önünde bulundurulması gerektiğine dikkat çekmekte, ancak kendisinin bu kitabında bunu yeterince yapabildiğine dair bir iddiaya sahip olmadığını ifade etmektedir. Onun tasavvuf ve velayete dair son tahlilde kanaati kitap boyunca söylediklerinin bir özettir. Buna göre bu inanış; İslam ve Müslümanları pasifize ederek dinamizmini kaybettirmiş, akıl ve bilimden koparmış, insanları kutupların, kutbu'l-aktabların, keşif ve kerametlerin, rüyaların, ricâlü'l-gaybın ve mehdi beklentilerinin yarattığı ütöpik bir dünyaya mahkûm etmiştir. Çalışmanın ana tezini kitabın şu son cümlesinde bulmak mümkündür: “Uzun zaman var ki Batının akılcılığı (bilimi, teknolojisini, endüstrisi) tasavvufun irfanına galip gelmektedir. Bir zamanlar ‘Doğudan gelen ışık’ uzun zamandır parlaklığını yitirmiş görünüyor. O ışığın yeniden parlaması şüphe yok ki dünyayı da tekrar aydınlatacaktır.”

Bizim de bu kitap değerlendirmesinde sonuç olarak kanaatimizi şöyle özetlememiz mümkündür: tasavvufî zümreler ve tasavvuf tarihi alanındaki çalışmalarıyla alana hâkimiyeti ve müktesebatıyla ciddiye alınması gereken bir yazar olan Ahmet Yaşar Ocak, tasavvuf ve tasavvuf tarihi üzerine çalışanların dikkatle takip ettiği araştırmacılar arasındadır. Yazar bu eserinde tasavvufun tartışmalı konularından *velâyet* mevzuunu çeşitli veçheleriyle ele almış, *keramet*, *kutup*, *ricâlü'l-gayb*, *hâtemü'l-evliya*, *insân-ı kâmil* ve *mehdi* gibi *velâyet* konusuyla irtibatlı kavramları ve bunların tasavvuf düşüncesiyle ilişkisine dair eleştirel bir gözle değerlendirmeler yapmıştır. Şüphesiz bu konudaki yorum ve eleştirileri dikkate alınmalı, işaret ettiği hususlara kulak verilmelidir. Tasavvufun ihtilafı meseleleri tartışılırken “dışarıdan” bakan gözle yapılan tahlil ve tenkitlerin yön bulmada son derece faydalı olacağı kuşkusuzdur. Bu manada konuya hâkim bir araştırmacı olan Ocak’ın bu kitabı, meseleyi yeniden tartışma gündemine getirmesi, literatüre katkı sağlaması ve yapılacak yeni çalışmalara zemin hazırlaması bakımından kıymetlidir.

Ancak bir okuyucu olarak değerli bulmakla birlikte, yazarın iddialı bir çıkışla sunduğu bu kitabının önceki çalışmalarının gerisinde kaldığı kanaatimizi de paylaşmak durumundayım. Zira bu kitap bittiğinde bir okuyucu olarak girişte vaat edilen sonuçlara ulaşılabildiğimizi, tasavvuf ve *velâyet* konusuna yeni bir bakış,

tarihsel, sosyolojik ve eleştirel bir yaklaşım görebildiğimizi söylemek zordur. Bu çalışmada daha çok, tasavvufun menşei tartışmaları ekseninde *velâyet*, *keramet* ve *ricâlü'l-gayb* konularına dair yüzyıl önceki şarkiyatçı görüşleri, tasavvufun antik din ve kültürlerden etkilendiğine dair çoğu ikincil kaynaklarda lehte ve aleyhte yapılan tartışmalar öne çıkmaktadır. Kitapta; detaya girmeksizin özetle tarz, üslup ve kullanılan dil bakımından eleştiri konusu bazı hususların bulunduğunu hatırlatmak gerekir. Yazarın bu çalışmasındaki çoğu görüşüne itiraz etmekle birlikte, onun: “uzun zamandır parlaklığını yitirmiş görünen, dünyayı tekrar aydınlatacak doğudan gelen ışığın yeniden parlaması”na dair temennisine katılmamak mümkün değildir.

Kaynaklar

- Derin, Süleyman. *İngiliz Oryantalizmi ve Tasavvuf*. İstanbul: Küre Yayınları, 2006.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Tasavvuf, Velâyet ve Kâinatın Görünmez Yöneticileri Tarihsel, Sosyolojik ve Eleştirel Bir Yaklaşım*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2021.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler XV-XVIII. Yüzyıllar*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2016.
- Yaman, Hikmet. “İsmi Olmayan Bir Hakikatten Hakikati Olmayan Bir İsme Varan Yolculuk: Oryantalist Çalışmalarda Tasavvufun Menşesine Dair Tartışmalar Üzerine Bir Değerlendirme”. *AKADEMİAR Akademik İslam Araştırmaları Dergisi* 1 / 1 (Aralık 2016):15-48.

